Marzena Remlein

Instrumenty finansowe według przepisów polskiego prawa bilansowego i międzynarodowych standardów rachunkowości

Wprowadzenie

Ostatnie lata to okres dużych zmian w funkcjonowaniu jednostek gospodarczych na rynku. Coraz częściej można zauważyć, iż niewystarczająca staje się doskonała technologia, wykwalifikowana kadra i skuteczny marketing, gdy jednostki muszą stawiać czoła czynnikom, na które nie mają wpływu, a które nabierają coraz większego znaczenia. Mowa tu o ryzyku gospodarczym związanym ze zmianą kursów walutowych, stóp procentowych czy cen na rynkach towarowych.

Powyższa sytuacja spowodowała dynamiczny rozwój rynków finansowych, które oferują jednostkom gospodarczym wiele instrumentów finansowych zarówno pierwotnych, jak i pochodnych. Możliwość ich wykorzystania w praktyce pociągnęła za sobą konieczność wprowadzenia rozwiązań z zakresu wyceny i ewidencji instru-

mentów finansowych w rachunkowości. Zatem rozpoczęto prace nad standardami, które ujednolicałyby zasady wyceny, ewidencji i prezentacji instrumentów finansowych. Największy wpływ na powstanie jednolitych regulacji w tym zakresie miały: Komitet Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (KMSR – International Accounting Standards Committee) oraz Rada ds. Standardów Rachunkowości Finansowej (FASB – Financial Accounting Standards Board).

Po raz pierwszy zagadnienie instrumentów finansowych zostało uregulowane w MSR nr 32 „Instrumenty finansowe: ujawnianie i prezentacja"[1], który został zatwierdzony przez KMSR w 1995 roku. Jednak już w grudniu 1998 roku wydano MSR nr 39 „Instrumenty finansowe – ujmowanie i wycena"[2].

W Polsce kategoria instrumentów finansowych została uregulowana przepisami znowelizowanej ustawy z dnia 9 listopada 2000 roku o rachunkowości[3]. Ustawa reguluje jedynie ogólne kwestie, natomiast szczegółowe rozwiązania zawarte zostały w Rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 12 grudnia 2001 roku w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych[4].

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie istoty, klasyfikacji, metod wyceny oraz zasad ewidencji i prezentacji instrumentów finansowych, określonych w polskich przepisach prawa bilansowego i Międzynarodowych Standardach Rachunkowości, a także dokonanie analizy podobieństw i różnic pomiędzy polskimi rozwiązaniami a przyjętymi w MSR w tym zakresie.

Istota instrumentów finansowych

Instrument finansowy jest to kontrakt, który powoduje powstanie aktywów finansowych u jednej ze stron i zobowiązania finansowego albo instrumentu kapitałowego u drugiej ze stron pod warunkiem, że z kontraktu zawartego między dwiema lub więcej stronami jednoznacznie wynikają skutki gospodarcze, bez względu na to czy wykonanie praw lub zobowiązań wynikających z kontraktu ma charakter bezwarunkowy albo warunkowy[5]. Jednakże z powyższej definicji wyłączone zostały ustawowo:

[1] Międzynarodowe Standardy Rachunkowości 2001, wydane przez Stowarzyszenie Księgowych w Polsce za zgodą International Accounting Standards Board, London 2001, s. 707.

[2] Ibidem, s. 1071.

[3] DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186. Ustawa o rachunkowości, zwana w dalszej części Ustawą.

[4] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674.

[5] DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186, art. 3, ust. 1, pkt 23.

- rezerwy i aktywa z tytułu odroczonego podatku dochodowego;
- umowy o gwarancje finansowe, które ustalają wykonanie obowiązków z tytułu udzielonej gwarancji, w formie zapłacenia kwot odpowiadających stratom poniesionym przez beneficjenta na skutek niespłacenia wierzytelności przez dłużnika w wymaganym terminie;
- umowy o przeniesienie praw z papierów wartościowych w okresie pomiędzy terminem zawarcia i rozliczenia transakcji, gdy wykonanie tych umów wymaga wydania papierów wartościowych w określonym terminie, również wtedy gdy przeniesienie tych praw następuje w formie zapisu na rachunku papierów wartościowych, prowadzonym przez podmiot upoważniony na podstawie odrębnych przepisów;
- aktywa i zobowiązania z tytułu programów, z których wynikają udziały pracowników oraz innych osób związanych z jednostką w jej kapitałach;
- umowy połączenia spółek, z których wynikają obowiązki, określone w art. 44b ust. 9.

Podobnie określono pojęcie instrument finansowy w MSR nr 32, zgodnie z którym instrument finansowy to każda umowa, która skutkuje jednocześnie powstaniem składnika aktywów finansowych w jednej jednostce gospodarczej i zobowiązania finansowego lub instrumentu kapitałowego w drugiej jednostce gospodarczej[6].

Umowy dotyczące towarów, które dają jednej ze stron prawo do dokonania rozliczenia w formie pieniężnej lub za pomocą jakiegoś innego instrumentu finansowego powinny być wykazywane, tak jak gdyby były instrumentami finansowymi, z wyjątkiem umów dotyczących towarów, które:

- zostały zawarte i nadal spełniają przewidywane przez jednostkę gospodarczą wymogi dotyczące zakupu, sprzedaży lub zużycia,
- zostały wyznaczone do spełniania tego celu w momencie powstania,
- mają być rozliczone w formie dostawy towarów[7].

Zarówno w definicji ustawowej, jak i tej zawartej w MSR nr 32 terminy „kontrakt" i „umowa" odnoszą się do porozumienia między dwiema stronami, z których jedna przejmuje składnik aktywów finansowych, druga zaś zobowiązanie finansowe lub instrument kapitałowy.

W myśl przepisów ustawy aktywa finansowe są to aktywa pieniężne, instrumenty kapitałowe wyemitowane przez inne jednostki, a także wynikające z kontraktu prawo do otrzymania aktywów pieniężnych lub prawo do wymiany instrumentów finansowych z inną jednostką na korzystnych warunkach[8].

Powyższa definicja ustawowa zgodna jest z definicją aktywów finansowych przyjętą w MSR nr 32, gdzie aktywa finansowe określono jako te, które mają postać:

[6] MSR nr 32, s. 712.

[7] Ibidem, s. 712

[8] DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186, art. 3 ust. 1 pkt 24.

- środków pieniężnych,
- umownego prawa do otrzymania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych od innej jednostki gospodarczej,
- umownego prawa do wymiany instrumentów finansowych z inną jednostką na potencjalnie korzystnych warunkach,
- instrumentu kapitałowego innej jednostki gospodarczej[9].

Przez zobowiązanie finansowe – zgodnie z przepisami ustawy – rozumie się zobowiązanie jednostki do wydania aktywów finansowych albo do wymiany instrumentu finansowego z inną jednostką, na niekorzystnych warunkach[10].

Według MSR 32 zobowiązanie finansowe jest to umowne zobowiązanie do:

- przekazania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych innej jednostki lub gospodarczej

lub

- wymiany instrumentów finansowych z inną jednostką potencjalnie na niekorzystnych warunkach[11].

Natomiast instrumenty kapitałowe to kontrakty, z których wynika prawo do majątku jednostki, pozostałego po zaspokojeniu lub zabezpieczeniu wszystkich wierzycieli, a także zobowiązanie się jednostki do wyemitowania lub dostarczenia własnych instrumentów kapitałowych[12].

W MSR nr 32 instrument kapitałowy określony został jako każda umowa, która dokumentuje istnienie udziałów w aktywach jednostki gospodarczej pozostałych po odjęciu wszystkich jej zobowiązań[13].

Jak wynika z powyższych rozważań, u jednej ze stron kontraktu pojawi się składnik majątkowy w postaci aktywów finansowych, co będzie miało odzwierciedlenie w aktywach bilansu, u drugiej zaś pojawi się instrument kapitałowy (element kapitału własnego) bądź zobowiązanie finansowe, które ujęte zostaną w pasywach bilansu.

Przyjmuje się, że instrument finansowy jest kontraktem zawartym w formie pisemnej, gdyż umowa powinna zawierać postanowienia dotyczące kwoty i terminu oraz korzyści ekonomiczne w postaci aktywów lub obowiązki wykonania świadczeń w postaci zobowiązań. Ustalone w formie pisemnej warunki umowy powinny uniemożliwić stronom uniknięcia skutków gospodarczych z tytułu zawartego kontraktu[14].

---

[9] MSR nr 32, op.cit., s. 712,

[10] DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186, art. 3 ust. 1 pkt 27.

[11] MSR nr 32, op.cit., s. 713.

[12] DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186, art. 3 ust. 1 pkt 26.

[13] MSR nr 32, op.cit., s. 713.

[14] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości w praktyce polskich przedsiębiorstw*, red. Z. Kołaczyk, Wyd. Forum, Poznań 2002, s. 87.

Klasyfikacja instrumentów finansowych

Wielość i różnorodność instrumentów finansowych powodują, iż zarówno na rynku finansowym i kapitałowym, jak i w prawie bilansowym można wyróżnić dwa podstawowe, kryteria, mające znaczenie w praktyce, a mianowicie:

- kryterium pochodzenia ekonomicznego,
- kryterium sposobu kwalifikacji księgowej.

Ze względu na pochodzenie ekonomiczne, instrumenty finansowe funkcjonujące na rynku kapitałowym dzielą się na:

- instrumenty pierwotne,
- instrumenty pochodne,
- instrumenty złożone.

Pierwotne instrumenty finansowe charakteryzują się tym, że reprezentują wysoką płynność pozwalającą na stosunkowo szybką ich zamianę na środki pieniężne. Instrumentami pierwotnymi są aktywa i zobowiązania finansowe otrzymane lub zapłacone przez jednostkę w ustalonej lub możliwej do ustalenia kwocie, chociaż definicje w tym zakresie są zróżnicowane.

Według A. Helina, H. Sztuczyńskiej i J. Wasilewskiej do instrumentów pierwotnych zalicza się:

- środki pieniężne,
- umowne prawa do utrzymania lub przekazania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych (pożyczki udzielone),
- nabyte dłużne papiery wartościowe (obligacje),
- papiery wartościowe z prawem do kapitału (akcje, udziały)[15].

R. Doll zalicza do instrumentów pierwotnych:

- gotówkę,
- weksle i czeki,
- obligacje,
- bony pieniężne,
- lokaty terminowe,
- kredyty i pożyczki udzielone i otrzymane[16].

Jako przykład instrumentów pierwotnych MSR nr 32 podaje:

- należności,
- zobowiązania,
- papiery wartościowe z prawem do kapitału[17].

---

[15] A. Helin, H. Sztuczyńska, J. Wasilewska, *Rachunkowość instrumentów finansowych*, Wyd. ODDK, Gdańsk 2003, s. 14.

[16] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości w praktyce polskich*, op.cit., s. 88.

[17] *Międzynarodowe...*, op.cit., s. 714.

Natomiast ani ustawa, ani rozporządzenie nie wyjaśniają i nie operują pojęciem pierwotnych instrumentów finansowych.

Pierwotne instrumenty finansowe mogą mieć charakter pieniężny i niepieniężny. Cechą pierwotnych instrumentów finansowych o charakterze pieniężnym jest to, iż w wyniku wykonania kontraktu następuje zwrot z inwestycji dla ich posiadacza i wydatkowanie środków pieniężnych u zobowiązanego. Natomiast przy pierwotnych instrumentach finansowych o charakterze niepieniężnym skutek przejawia się w uzyskaniu innych aktywów aniżeli środki pieniężne.

Pochodne instrumenty finansowe, zwane również derywatami lub kontraktami terminowymi, to takie, których wartość jest uzależniona od wartości tzw. instrumentu bazowego.

Kontrakt terminowy jest określany jako instrument finansowy, którego cena określona jest poprzez ścisłą korelację z towarem, walutą lub innym instrumentem finansowym[18].

Zgodnie z przepisami rozporządzenia instrument pochodny to instrument finansowy, którego:

- wartość jest zależna od zmiany wartości instrumentu bazowego, to jest określonej stopy procentowej, ceny papieru wartościowego lub towaru, kursu wymiany walut, indeksu cen lub stóp, oceny wiarygodności kredytowej lub indeksu kredytowego albo innej podobnej wielkości;
- nabycie nie powoduje poniesienia żadnych wydatków początkowych albo wartość netto tych wydatków jest niska w porównaniu do wartości innych rodzajów kontraktów, których cena podobnie zależy od zmiany warunków rynkowych;
- rozliczenie nastąpi w przyszłości[19].

Powyższa definicja w pełni jest zbieżna z definicją zawartą w MSR nr 39, według której instrument pochodny jest to instrument finansowy:

- którego wartość zmienia się wraz ze zmianą określonej stopy procentowej, ceny papieru wartościowego, ceny towaru, kursu wymiany waluty obcej, indeksu ceny lub stóp, klasyfikacji kredytowej lub indeksu kredytowego czy też innej zmiennej (niekiedy zwanej elementem podstawowym);
- który nie wymaga żadnej inwestycji początkowej netto lub wymaga tylko niewielkiej początkowej inwestycji netto w porównaniu z innymi rodzajami umów, które w podobny sposób reagują na zmiany warunków rynkowych oraz
- którego rozliczenie nastąpi w przyszłości[20].

Z przedstawionych powyżej definicji wynika, iż wartość instrumentu pochodnego jest uzależniona od wartości instrumentu bazowego, którym może być:

- stopa procentowa,

[18] R. Hussey, *Oxford dictionary of accounting*, New York 1995, s. 118.

[19] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 4.

[20] Międzynarodowe..., op.cit., s. 1087.

- kurs giełdowy papieru wartościowego,
- cena towaru,
- kurs walutowy,
- indeks cenowy lub stóp procentowych,
- ocena kredytowa lub indeks kredytowy.

Ponadto definicja zawarta w rozporządzeniu zawiera zapis stanowiący, iż do instrumentów pochodnych zalicza się w szczególności transakcje terminowe, takie jak kontrakty forward lub futures, opcje oraz kontrakty swap.

Zgodnie z przepisami rozporządzenia kontrakt forward jest to umowa nakładająca na jedną stronę obowiązek dostarczenia, a na drugą – odbioru aktywów o określonej ilości, w określonym terminie w przyszłości i po określonej cenie, ustalonej w momencie zawierania kontraktu. Natomiast kontrakt futures jest określany jako umowa o określonej standardowej charakterystyce, będąca przedmiotem publicznego obrotu, nakładająca na jedną stronę obowiązek dostarczenia, a na drugą – odbioru aktywów o określonej ilości, w określonym terminie w przyszłości i po określonej cenie, ustalonej w momencie zawierania kontraktu[21].

Jak wynika z powyżej przedstawianych definicji, między datą zawarcia kontraktu a datą jego realizacji występuje z góry określony upływ czasu. Cena i termin realizacji transakcji zostaje uzgodniony w umowie. Kontrahentom towarzyszy zazwyczaj dążenie do osiągnięcia zysku wynikającego z różnicy cen (kursów) aktywów, jaka występuje między dniem zawarcia transakcji a dniem jej realizacji. Sprzedający (zbywca) uważa, że cena (kurs) obniży się i w dniu realizacji kontraktu będzie niższa, natomiast kupujący (nabywca) uważa, że cena (kurs) danych walorów wzrośnie i w dniu realizacji walorów będzie wyższa[22].

Budowa kontraktów forward i futures jest identyczna. Podstawową cechą różniącą je jest rynek, na którym dokonuje się transakcji. Kontrakty futures są notowane na giełdach terminowych, natomiast kontraktami forward obraca się na rynku pozagiełdowym. Z tego faktu wynikają pozostałe różnice.

Kontrakty forward są niestandaryzowane, zatem strony kontraktu uzgadniają ilość, termin oraz cenę dostawy instrumentu bazowego. Realizacja kontraktu następuje w momencie dostawy, zazwyczaj wraz z fizycznym dostarczeniem przedmiotu kontraktu.

Kontrakty futures są standaryzowane, oznacza to, iż przedmiot, ilość, termin i sposób dostawy określa standard kontraktu[23].

Kolejnym pochodnym instrumentem finansowym jest opcja rozumiana jako kontrakt, w wyniku którego jednostka nabywa prawo kupna (opcja kupna – call) lub sprzedaży – opcja sprzedaży (opcja sprzedaży – put) aktywów podstawo-

[21] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 5, 6.

[22] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości w praktyce polskich...*, op.cit., s. 89.

[23] A. Helin, H. Sztuczyńska, J. Wasilewska, op.cit., s. 31.

wych po określonej z góry cenie i w określonym czasie[24]. Opcja jest więc umową, w której jedna ze stron zobowiązuje się za wynagrodzeniem (premią) do zawarcia w przyszłości umowy sprzedaży określonego waloru po ustalonej cenie. Należy jednak zaznaczyć, iż nabywca opcji ma prawo (nie obowiązek) do wykonania warunków umowy, natomiast wystawca (zbywca) jest zobowiązany wypełnić warunki umowy.

Opcje dzieli się na:

- opcje typu call (opcja zakupu) – nabywca ma prawo do nabycia instrumentu bazowego, a wystawca jest zobowiązany go sprzedać po z góry określonej cenie w ustalonym terminie;
- opcje typu put (opcja sprzedaży) – nabywca ma prawo do sprzedaży instrumentu bazowego, a wystawca jest zobowiązany go nabyć po z góry określonej cenie w ustalonym terminie;

Za otrzymaną opcję nabywca płaci premię, która nie ulega zmianie bez względu na to, czy posiadacz z niej skorzysta czy też nie. Zatem dla posiadacza opcji zawiera ona możliwość nieograniczonych zysków, a ewentualne straty ograniczają się jedynie do wysokości zapłaconej premii. Natomiast dla emitenta zysk jest ograniczony do wysokości otrzymanej premii, a wielkość straty trudna jest do określenia[25].

K o n t r a k t s w a p jest definiowany jako umowa zamiany przyszłych płatności na warunkach z góry określonych przez strony[26]. W umowie strony określają w szczególności takie elementy, jak:

- waluta lub waluty płatności,
- stopa procentowa (stała lub zmienna),
- podstawa oprocentowania,
- termin rozpoczęcia i zakończenia kontraktu,
- termin i forma płatności.

Wśród kontraktów swap wyróżnia się:

- swap odsetkowy,
- swap walutowy,
- swap towarowy.

S w a p o d s e t k o w y to kontrakt polegający na zamianie okresowo płaconych odsetek przez dwie strony umowy w tej samej walucie i od tej samej kwoty. Swap odsetkowy daje więc możliwość zamiany ryzyka finansowego wynikającego za zmiany stopy oprocentowania.

S w a p w a l u t o w y to kontrakt polegający na wymianie przyszłych płatności w różnych walutach oraz ewentualnym opłacaniu okresowych odsetek od wartości nominalnej i ich spłacie po ustalonym terminie.

---

[24] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 7.

[25] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości w praktyce polskich...*, op.cit., s. 91.

[26] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 8.

Swap towarowy to kontrakt, w której strony zobowiązują się do wymiany w określonym okresie cyklicznych płatności, naliczanych na podstawie cen od ilości danego towaru bądź grupy towarów.

Złożony instrument finansowy jest to kontrakt składający się z instrumentu kapitałowego oraz zobowiązania finansowego lub zobowiązania o innym charakterze[27]. Natomiast zgodnie z definicją zaprezentowaną w MSR złożony instrument finansowy to instrument finansowy, który z perspektywy wystawcy jednocześnie ma w sobie elementy o charakterze zobowiązania i o charakterze kapitału[28]. Instrument złożony jest zatem kombinacją instrumentów pierwotnych lub instrumentu pierwotnego i instrumentu pochodnego. Przykładem połączenia pierwotnych instrumentów finansowych może być kontrakt łączący cechy zobowiązania finansowego i instrumentu kapitałowego, jakim jest wyemitowane obligacje zamienne na akcje.

Kombinacją instrumentów pierwotnych i pochodnych jest wbudowanie instrumentów pochodnych w instrumenty pierwotne. Przykładem mogą być wyemitowane obligacje z opcją wcześniejszego wykupu.

Wbudowany instrument pochodny określa się jako wynikające z zawartej umowy warunki powodujące, że część lub całość przepływów pieniężnych uzyskiwanych z umowy zmienia się w sposób podobny do tego, jaki powodowałby samodzielnie instrument pochodny[29]. Przykładem wbudowanych instrumentów finansowych mogą być umowy, z których należne kwoty są indeksowane (np. do kursu wymiany waluty obcej, stopy procentowej, wskaźnika inflacji).

Z instrumentem pochodnym wbudowanym w inny instrument mamy do czynienia wtedy, kiedy instrument pochodny jest składnikiem mieszanego (łącznego) instrumentu finansowego, który zawiera instrument pochodny, jak i umowę zasadniczą[30].

Zgodnie z kryterium sposobu kwalifikacji księgowej instrumenty finansowe dzielą się na cztery grupy, a mianowicie:

- aktywa finansowe i zobowiązania finansowe przeznaczone do obrotu,
- pożyczki udzielone i należności własne,
- aktywa finansowe utrzymywane do terminu wymagalności,
- aktywa finansowe dostępne do sprzedaży[31].

W dniu nabycia lub powstania instrumentu finansowego jednostka gospodarcza zobowiązana jest do zakwalifikowania go do jednej z powyższych grup (kategorii).

Podobnie w MSR nr 39 dokonano klasyfikacji instrumentów finansowych na cztery grupy:

---

[27] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 9.

[28] *Międzynarodowe...*, op.cit., s. 1400.

[29] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 10.

[30] C. Kotyla, *Zabezpieczenia w rachunkowości*, Wyd. ODDK, Gdańsk 2003, s. 19.

[31] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 5 pkt 1.

- składniki aktywów lub zobowiązań finansowych przeznaczonych do obrotu,
- inwestycje utrzymywane do terminu zapadalności,
- kredyty i wierzytelności własne jednostki,
- aktywa finansowe dostępne do sprzedaży[32].

Powyższy podział odzwierciedla cel nabycia instrumentu finansowego oraz możliwość i prawdopodobieństwo realizacji tego celu, a jednocześnie umożliwia dostosowanie do tego celu organizację ewidencji księgowej, zarówno syntetycznej, jak i analitycznej.

Do aktywów finansowych przeznaczonych do obrotu zalicza się aktywa nabyte w celu osiągnięcia korzyści ekonomicznych wynikających z krótkoterminowych zmian cen oraz wahań innych czynników rynkowych albo krótkiego czasu trwania nabytego instrumentu, a także inne aktywa finansowe, bez względu na zamiary, jakimi kierowano się przy zawieraniu kontraktu, jeżeli stanowią one składnik portfela podobnych aktywów finansowych, co do którego jest duże prawdopodobieństwo realizacji w krótkim terminie zakładanych korzyści ekonomicznych[33]. W ramach tej kategorii wykazuje się również instrumenty pochodne (z wyjątkiem tych, które uznaje jednostka za instrumenty zabezpieczające).

Do zobowiązań finansowych przeznaczonych do obrotu zalicza się zobowiązania do dostarczenia pożyczonych papierów wartościowych oraz innych instrumentów finansowych, w przypadku zawarcia przez jednostkę umowy sprzedaży krótkiej.

Do pożyczek udzielonych i należności własnych zalicza się, niezależnie od terminu ich wymagalności, aktywa finansowe powstałe na skutek wydania bezpośrednio drugiej stronie kontraktu środków pieniężnych[34]. Do tej kategorii zalicza się również obligacje i inne dłużne instrumenty finansowe.

Do aktywów finansowych utrzymywanych do terminu wymagalności zalicza się niezakwalifikowane do kategorii pożyczek udzielonych i należności własnych aktywa finansowe, dla których zawarte kontrakty ustalają termin wymagalności spłaty wartości nominalnej oraz określają prawo do otrzymania w ustalonym terminie korzyści ekonomicznych (np. oprocentowania), w stałej lub możliwej do ustalenia kwocie, pod warunkiem, że jednostka zamierza i może utrzymać te aktywa do czasu, gdy staną się one wymagalne[35]. Do tej kategorii można zaliczyć również dłużne instrumenty finansowe z opcją sprzedaży lub opcją kupna, które dają stronom kontraktu prawo wykupu instrumentu przed upływem terminu, pod warunkiem, że jednostka zamierza i może utrzymać instrument do terminu wymagalności.

[32] Międzynarodowe..., op.cit., s. 1087–1088.
[33] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 6 pkt 1.
[34] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 7 pkt 1.
[35] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 8 pkt 1.

Do aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży zalicza się pozostałe aktywa finansowe niespełniające warunków zaliczenia do innych kategorii[36].

Wycena instrumentów finansowych

Zakwalifikowanie instrumentu finansowego do odpowiedniej kategorii ma istotne znaczenie dla jego wyceny, gdyż w zależności od kategorii, do której został przypisany instrument finansowy, oraz od momentu wyceny stosuje się różne jej metody.

Wycena na dzień zawarcia kontraktu (wprowadzenia instrumentu finansowego do ksiąg rachunkowych)odbywa się według następujących zasad:

- aktywa finansowe wycenia się w cenie nabycia, tj. w wartości godziwej poniesionych wydatków lub przekazanych w zamian innych składników majątkowych;
- zobowiązania finansowe wycenia się w wartości godziwej uzyskanej kwoty lub w wartości otrzymanych innych składników majątkowych[37].

Przy ustalaniu wartości godziwej należy uwzględnić poniesione przez jednostkę koszty transakcji, tj. koszty poniesione bezpośrednio w związku z przeniesieniem, nabyciem lub zbyciem aktywów finansowych oraz zobowiązań finansowych (np. prowizje maklerskie, opłaty giełdowe, prowizje za doradztwo).

Na dzień bilansowy wycenia się instrumenty finansowe w zależności od kategorii danego instrumentu finansowego według:

- wartości godziwej,
- skorygowanej ceny nabycia.

Za wartość godziwą przyjmuje się kwotę, za jaką dany składnik aktywów mógłby zostać wymieniony, a zobowiązanie uregulowane na warunkach transakcji rynkowej, pomiędzy zainteresowanymi i dobrze poinformowanymi, niepowiązanymi ze sobą stronami[38].

Za wiarygodną uznaje się wartość godziwą ustaloną jako[39]:

- cenę rynkową ustaloną na aktywnym rynku regulowanym, na którym następuje publiczny obrót instrumentami finansowymi, zaś informacje o tej cenie są ogólnie dostępne;
- oszacowaną wartość dłużnych instrumentów finansowych przez wyspecjalizowaną, niezależną jednostkę świadczącą tego rodzaju usługi (możliwe jest oszacowanie przepływów pieniężnych związanych z tymi instrumentami);

[36] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 9.
[37] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 13 ust. 1.
[38] DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186, art. 28 ust. 6.
[39] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 15.

– oszacowaną wartość przy zastosowaniu właściwego modelu wyceny instrumentu finansowego, przy czym dane do modelu pochodzą z aktywnego regulowanego rynku;

– publicznie ogłoszoną cenę nieróżniącego się istotnie, podobnego instrumentu finansowego albo ceny składników złożonego instrumentu finansowego, notowanego na aktywnym regulowanym rynku (dla instrumentu finansowego, dla którego nie istnieje aktywny rynek);

– oszacowaną wartość za pomocą metod estymacji powszechnie uznanych za poprawne.

S k o r y g o w a n ą c e n ę n a b y c i a (zamortyzowany koszt) określa się jako cenę nabycia, w jakiej składnik aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych został po raz pierwszy wprowadzony do ksiąg rachunkowych (wartość początkowa), pomniejszoną o spłaty wartości nominalnej (kapitału początkowego), odpowiednio skorygowaną o skumulowaną kwotę zdyskontowanej różnicy między wartością początkową składnika i jego wartością w terminie wymagalności, wyliczoną za pomocą efektywnej stopy procentowej, a także pomniejszoną o odpisy aktualizujące wartość[40].

Wykorzystywana przy ustalaniu skorygowanej ceny nabycia e f e k t y w n a s t o p a p r o c e n t o w a oznacza stopę, za pomocą której następuje zdyskontowanie do bieżącej wartości związanych z instrumentem finansowym przyszłych przepływów pieniężnych oczekiwanych w okresie do terminu wymagalności, a w przypadku instrumentów o zmiennej stopie procentowej – do terminu następnego oszacowania przez rynek poziomu odniesienia.

Efektywna stopa procentowa stanowi wewnętrzną stopę zwrotu (IRR) składnika aktywów lub zobowiązania finansowego za dany okres[41].

Jak wcześniej wspomniano powyższe kategorie wyceny są stosowane w zależności od kategorii instrumentu finansowego. Zasady wyceny poszczególnych kategorii instrumentów przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Kategorie instrumentów finansowych i ich wycena

Kategoria instrumentu finansowego	Wycena bilansowa
Aktywa finansowe i zobowiązania finansowe przeznaczone do obrotu	wartość godziwa
Pożyczki udzielone i należności własne	skorygowana cena nabycia
Aktywa utrzymywane do terminu wymagalności	skorygowana cena nabycia
Aktywa finansowe dostępne do sprzedaży	wartość godziwa

Źródło: Opracowanie własne.

[40] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 12.

[41] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, § 3 pkt 11.

Podobne zasady wyceny instrumentów finansowych przyjęto w rozwiązaniach MSR 39, dając możliwość wyceny zarówno według wartości godziwej, jak i według zamortyzowanej ceny nabycia.

Ewidencja i prezentacja instrumentów finansowych

Na dzień zawarcia kontraktu, emitent lub wystawca instrumentu finansowego powinien wprowadzić do ksiąg rachunkowych wyemitowany lub wystawiony przez siebie instrument, a także składniki tego instrumentu, odpowiednio zakwalifikowane do:

- kapitałów własnych jako instrumenty kapitałowe,
- zobowiązań krótko- lub długoterminowych.

Z drugiej zaś strony nabyte aktywa finansowe należy wprowadzić do ksiąg rachunkowych pod datą zawarcia bądź rozliczenia transakcji.

Biorąc pod uwagę fakt, iż dzień zawarcia transakcji jest różny od dnia rozliczenia transakcji wydaje się zasadne, aby ewidencja była dokonywana zarówno pod datą dokonania płatności (dzień zawarcia transakcji), jak i datą przejęcia prawa własności (dzień rozliczenia transakcji).

Ponadto wydaje się również celowe prowadzenie równoległe ewidencji bilansowej i pozabilansowej. Prowadzenie kont pozabilansowych przewiduje MSR nr 32.

Instrumenty finansowe prezentuje się w sprawozdaniu finansowym jednostki, jako konsekwencję uprzednich zapisów na kontach.

Instrumenty finansowe ujmuje się w bilansie w podziale na długo- i krótkoterminowe:

- w aktywach – w pozycji „Aktywa finansowe",
- w pasywach – w pozycji „Zobowiązania finansowe".

W bilansie jednostka gospodarcza powinna wykazać aktywa finansowe i zobowiązania finansowe w wartości uwzględniającej:

- skutki przeszacowania zarówno aktywów finansowych, jak i zobowiązań finansowych,
- odpisy aktualizujące wartość aktywów finansowych oraz związane z tymi aktywami nabyte kupony odsetkowe i przychody odsetkowe związane z dłużnymi instrumentami finansowymi,
- odpisy amortyzacyjne oraz koszty odsetkowe związane z tymi zobowiązaniami.

Również w rachunku zysków i strat należy wykazać:

– skutki przeszacowania aktywów finansowych, odpisy aktualizujące ich wartość oraz przychody odsetkowe związane z dłużnymi instrumentami finansowymi, które zalicza się do przychodów lub kosztów finansowych:

• w przypadku aktywów wycenianych w skorygowanej cenie nabycia – jako przychody lub koszty z tytułu odsetek,

• w przypadku aktywów finansowych wycenianych w wartości godziwej lub cenie nabycia – jako przychody lub koszty z tytułu aktualizacji wartości inwestycji,

– skutki przeszacowania zobowiązań finansowych zaliczonych do kategorii przeznaczonych do obrotu, w tym koszty odsetkowe – jako przychody lub koszty z tytułu aktualizacji wartości inwestycji,

– skutki przeszacowania zobowiązań finansowych zaliczonych do innych kategorii aniżeli przeznaczonych do obrotu – jako przychody lub koszty z tytułu odsetek,

– wyniki ze sprzedaży oraz inne zyski i straty ustalone na dzień wyłączenia z ksiąg rachunkowych aktywów finansowych zaliczonych do kategorii dostępnych do sprzedaży oraz przeznaczonych do obrotu – jako zysk lub strata ze zbycia inwestycji.

W dodatkowych informacjach i objaśnieniach jednostka gospodarcza jest zobowiązana do podania podstawowych informacji dotyczących posiadanych instrumentów finansowych, a w szczególności:

– liczb i wartości instrumentów finansowych,
– metod wyceny,
– sposobów ujmowania skutków przeszacowywania,
– objaśnienia do każdej kategorii aktywów finansowych,
– określenia ryzyka zmiany stopy procentowej,
– określenia ryzyka kredytowego[42].

MSR nr 39 zawiera rozwiązania dotyczące ujawniania w sprawozdaniu finansowym jednostki gospodarczej informacji dotyczących instrumentów finansowych. Po przeanalizowaniu przepisów standardu można stwierdzić, iż rozwiązania przyjęte w rozporządzeniu wykazują z nimi pełną zbieżność.

Zakończenie

Dynamiczny rozwój międzynarodowych rynków finansowych spowodował wzrost liczby oferowanych na nich instrumentów finansowych. Obok tradycyjnych instru-

[42] DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674, rozdz. 5.

mentów pierwotnych coraz częściej stosowane są instrumenty pochodne, mające na celu zabezpieczenie jednostki przed ryzykiem finansowym.

Celem niniejszego opracowania było przedstawienie istoty, klasyfikacji oraz metod wyceny i zasad ewidencji instrumentów finansowych w świetle przepisów polskiego prawa bilansowego i rozwiązań przyjętych w MSR, a także dokonanie oceny zbieżności wspomnianych rozwiązań w tym zakresie.

Z przeprowadzonej analizy wynika jednoznacznie, iż polskie przepisy w zakresie instrumentów finansowych nie odbiegają od rozwiązań przyjętych w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości, a niekiedy są wręcz identyczne. Trudno w jakimkolwiek przedmiocie porównań stwierdzić wyraźne różnice. Jeżeli takowe są to wynikają one z różnic w nazewnictwie, natomiast sama istota jest identyczna.

Podsumowując, można stwierdzić, iż polskie prawo bilansowe jest w pełni zharmonizowane z rozwiązaniami przyjętymi w MSR w zakresie instrumentów finansowych, co nabiera szczególnej wagi w okresie, gdy Polska stała się członkiem Unii Europejskiej.

Literatura

1. A. Helin, H. Sztuczyńska, J. Wasilewska, *Rachunkowość instrumentów finansowych*, Wyd. ODDK, Gdańsk 2003
2. R. Hussey, *Oxford dictionary of accounting*, New York 1995
3. C. Kotyla, *Zabezpieczenia w rachunkowości*,Wyd. ODDK, Gdańsk 2003
4. Międzynarodowe Standardy Rachunkowości 2001, International Accounting Standards Board, London 2001
5. *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości w praktyce polskich przedsiębiorstw*, red. Z.Kołaczyk, Wyd.Forum, Poznań 2002
6. Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych DzU nr 149 z 2001 r., poz. 1674
7. Ustawa o rachunkowości, DzU nr 113 z 2000 r., poz. 1186